

ПАМ'ЯТКИ КІНЦЯ ДОБИ БРОНЗИ – ПОЧАТКУ РАННЬОЗАЛІЗНОЇ ДОБИ ІЗ с. УЛЬВІВОК НА СОКАЛЬЩИНІ

Надбужанське село Ульвів, яке знаходиться в Сокальському р-ні Львівської обл., є надзвичайно багатим на пам'ятки археології. Ульвів розташований на північно-східному краї Сокальського пасма – частини Волинської височини, на лівому березі р. Буг, яка відразу за селом змінює напрям своєї течії із північного на західний.

Перші археологічні знахідки з Ульвівки, інформацію про які знаходимо в літературі, відомі з кінця XIX ст. Так, у 1890 р. селяни натрапили на кам'яну гробницю культури кулястих амфор, ще дві такі гробниці знайдено в 1922 р. [Janusz, 1924-25, s. 350-351].

У тому ж 1890 році у південній околиці Ульвівки при будові нової дороги до с. Теляж викопано людські скелети, на одному з яких рядом лежали бронзові гудзики. Близько 1900 р. на городі панського двору виявили невеликий могильник, можливо, доби міді або бронзи – чотири скорчені тілопокладення, орієнтовані головою на захід і поруч одного з них – мініатюрну глиняну посудинку [Janusz, 1924-25, s. 353]. У 1913 р. у північній околиці села знайдено ґрунтові тілопальні поховання поморської культури [Sulimirski, 1933, s. 173]. В околицях села, в різних місцях неодноразово знаходили крем'яні знаряддя та уламки давнього посуду [Janusz, 1918, s. 212; 1924-25, s. 353].

Особливо багато речей знайдено в березі Бугу, або добуто із самої ріки: роги "праісторичних" оленів, залізні наконечники стріл і списів, унікальний бронзовий нашийник (Kronenhalsring) пізньолатенського часу і, що особливо для нас цікаво, бронзові сокира-кельт і наконечник списа [Janusz, 1924-25, s. 353; Кухаренко, 1959, с. 45].

У виявленні і збереженні праісторичних пам'яток Ульвівки надзвичайно велику роль відіграв великий шанувальник старовини, дідич цього села Йосип Никорович, котрий ще до Першої світової війни зібрав велику колекцію археологічних предметів, знайдених на його землях. Будучи людиною культурною і освіченою, він фіксував місця знахідок, робив описи

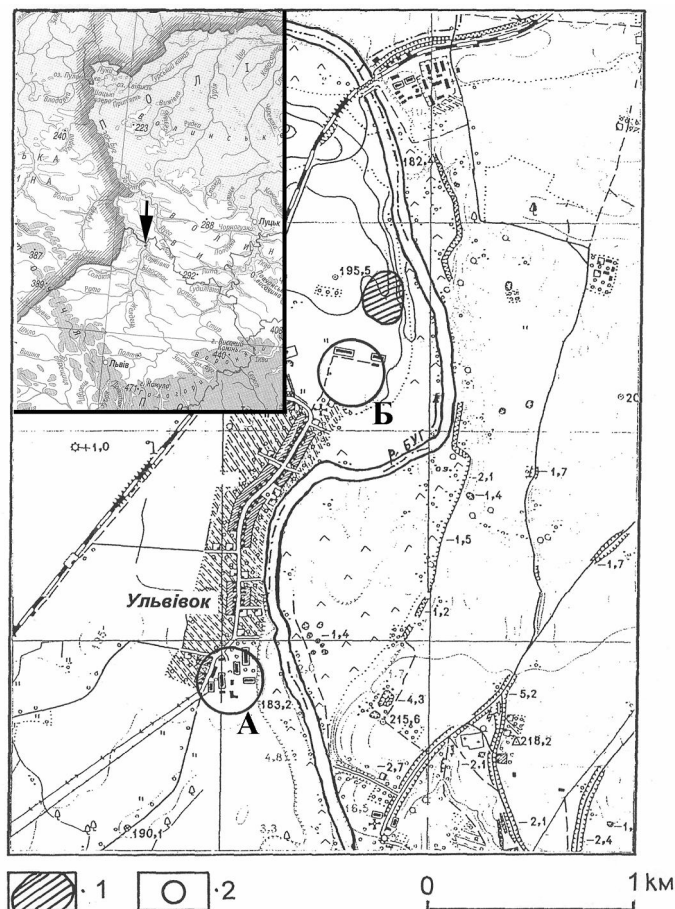

Рис. 1. Ульвів. 1 – розташування пам'ятки ранньозалізного віку в урочищі "Зацерковне"; 2 – місце ймовірного розташування могильника Ульвівського типу
Fig. 1. Ul'vivok. 1 – location of the site of Early Iron Age in "Zatserkivne" place; 2 – place of probable location of burial-ground of Ul'vivets type

багатьох речей, про свої відкриття повідомляв у Львів і всіляко сприяв фаховим археологічним дослідженням.

Власне завдяки Й. Никоровичу було відкрито знамениту пам'ятку – могильник кінця бронзової – початку ранньозалізної доби, яка стала епонімною для цілої археологічної групи (пам'ятки ульвівського типу) Західної Волині.

Цікавою і дещо загадковою є історія відкриття та дослідження ульвівського могильника. Перші поховання було виявлено випадково ще у 1890 р., тоді ж і з'являється перша згадка про могильник у літературі [Sokalski, 1899, s. 309]. У 1913 р. аматорськими “рятивними” розкопками Й. Никорович відкрив 18 поховань у південно-східній частині могильника. Він описав розташування кістяків, зібрав знайдені при них посуд і бронзові речі, а також деякі “особливо великі черепи”. Ці знахідки зберігались в окремій кімнаті будинку Никоровича, але пропали під час війни, оскільки весь маєток поміщика було зруйновано.

Після війни під час господарських робіт знову було знайдено рештки кількох поховань. У вересні 1923 р. на запрошення Й. Никоровича до Ульвівка приїхав відомий львівський археолог і краєзнавець Богдан Януш (В. Карпович), котрий на той час обіймав посаду “державного охоронця доісторичних пам'яток”. Б. Януш, при великому сприянні Й. Никоровича, не лише дослідив гробниці культури кулястих амфор, але й зафіксував все, що стосувалося археології в Ульвівку, звернувши особливу увагу на могильник. Скориставшись розповідями і нотатками Никоровича, Януш досить детально описав виявлені раніше поховання. У своєму повідомленні про Ульвівку Б. Януш ніде не зазначає, що він сам також проводив розкопки могильника. Навпаки, зіславшись на брак робітників і коштів, на великі розміри могильника і на ту шкоду, яку завдали “нашій праісторії поспішні і невмілі розкопки в Чехах і Висоцьку”, він відклав систематичні дослідження на весну 1924 р. Б. Януш писав: “Поки-що обмежився зорієнтуванням у розташуванні могильника, виявленням його характеру і цінності, а також записом всіх подробиць, які стосуються вже зроблених відкриттів” [Janusz, 1924-25, s. 352].

Натомість, Т. Сулімівський пише, що Б. Януш у вересні 1923 р. проводив розкопки центральної частини могильника і виявив 10 незруйнованих поховань, два з яких були тілопальними [Sulimirski, 1931, s. 109]. Якщо це так, то, очевидно, йдеться про описані в повідомленні Януша поховання VI-XVII, на що вказує аналіз тексту та ілюстрацій робіт Януша та Сулімівського. Тобто, Б. Януш розкопав дев'ять тілопокладних поховань, з яких три супроводжувались речами, та два тілопальні безурнові поховання в ямках. Чому Б. Януш не продовжував дослідження в Ульвівку – невідомо.

У вересні 1930 р. випускник Львівського університету початкуючий археолог Т. Сулімівський, отримавши від Б. Януша всю документацію щодо ульвівського могильника, продовжує дослідження. Він розкопав південно-західну частину пам'ятки і виявив ще 10 непорушених поховань [Sulimirski, 1931, s. 110-112].

Отже, за нашими підрахунками, за весь час досліджень ульвівського могильника Й. Никоровичем, Б. Янушом та Т. Сулімівським було відкрито й більш чи менш детально зафіксовано 40 інгумаційних поховань, два поховання черепа та два кремаційні поховання в ямках.

Очевидно, що загалом поховань було більше, адже ще до “розкопок” 1913 р. на місці могильника під час господарських робіт постійно натрапляли на людські скелети та урни з попелом [Janusz, 1924-25, s. 351].

Дослідження Й. Никоровича, Б. Януша та Т. Сулімівського показують, що могильник в Ульвівку належав до типу плоских ґрунтових могильників, де переважав обряд тілопокладення. Поховання знаходилися на гл. від 0,3 м до 0,5 м. Кістяки лежали випростані, навznak, орієнтовані головою на південь. Поховання були розташовані кількома паралельними рядами, відстань між якими становила приблизно три метри, відстань між кістяками в ряді – від двох до семи метрів. Руки похованих складені по-різному: схрещені на грудях або на лоні, права або ліва зігнута і піднесена до підборіддя, інколи зігнуті і покладені на груди поряд одна одної.

Частина поховань були безінвентарними, інші супроводжувались керамічним посудом та бронзовими прикрасами. Згідно Й. Никоровича, траплялися поховання, де посуд знаходився

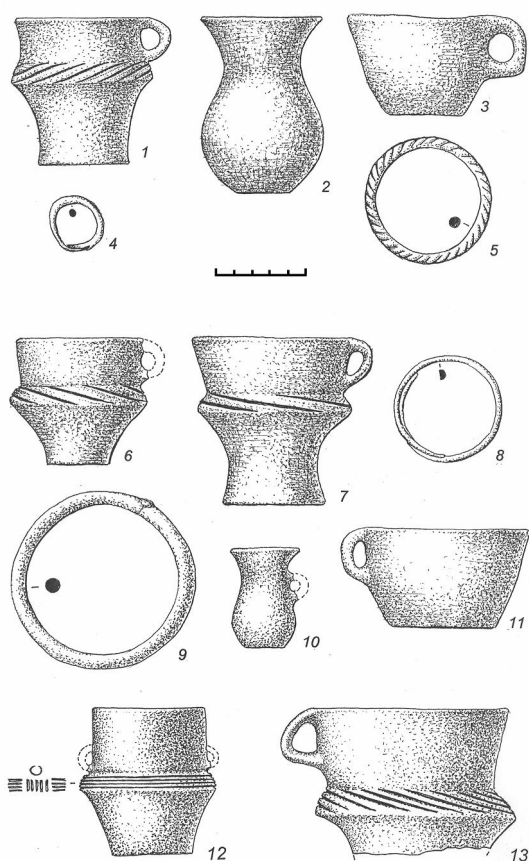

Рис. 2. Ульвівок. Спорядження поховань могильника. 1-5 – з розкопок Б. Януша; 6-13 – із розкопок Т. Сулімиського. 1-3, 6, 7, 10-13 – кераміка; 4, 5, 8, 9 – бронза

Fig. 2. Ul'vivok. Inventory from burials of cemetery. 1-5 – from excavations carried out by B. Janush; 6-13 – from excavations carried out by T. Sulimirski. 1-3, 6, 7, 10-13 – ceramic; 4, 5, 8, 9 – bronze

одного. Один із браслетів орнаментовано навскісними насічками (рис. 2, 5, 8, 9). Вся бронза покрита смарагдовою патиною. Цікаво, що серед знахідок Й. Никоровича згадуються спіральні нарамники та браслет округлої (овальної?) форми з гудзами [Janusz, 1924-25, s. 351].

Щодо розташування прикрас в похованнях, то Й. Никорович зауважив, що скроневі кільця завжди знаходились на правій стороні черепа, перстені і браслети – на правій руці, шпильки, інколи схрещені, поблизу черепа. В похованні XV із розкопок Б. Януша браслет виявлено на лівому передпліччі, а перстень на великому пальці лівої ноги. Інколи на кістках черепа, рук та ніг були помітні плями зеленого кольору – сліди від бронзових речей які або розклалися, або були забрані (пограбовані?) з поховань.

Ймовірно, було знайдено і два поховання окремих черепів (пох. V за Б. Янушем та пох. 10 за Т. Сулімиським). Дитячі поховання, про які згадує Й. Никорович, та яких Б. Янушем та Т. Сулімиським виявлено 5 (в тому числі і поховання черепа дитини), багатше споряджались, аніж поховання дорослих. Одне з таких поховань, виявлених Й. Никоровичем, супроводжувалось гарною чорнолощеною мисочкою із кістками птаха. Окрім посуду і бронзи, у похованні малої дитини (пох. XVI у Б. Януша) знайдено невеликий кремій.

Два тілопальні поховання, виявлені Б. Янушем (пох. X, XI), знаходились у невеликих ямках. З північного боку решток кремації стояло по дві мініатюрні посудинки: горшечок

поблизу черепа, причому лише у непарній кількості (від трьох до 11 посудинок). У похованнях, відкритих Б. Янушем та Т. Сулімиським, кераміки виявлено значно менше. Посуд знаходився не лише біля черепа (найчастіше в дитячих похованнях), а й біля тазових кісток (з двох боків), або в ногах.

Кераміка із ульвівського могильника (горшечки, амфорка, кухлики) невеликого, інколи мініатюрного розміру. Посуд тонкостінний, виготовлений із добре відмученої глини, тобто без домішок або з невеликими домішками дрібнозернистого піску. Поверхня неоднакового сіро-коричневого або чорного кольорів із світлішими охристими плямами, заглажена або підлощена. Привертають увагу кубки (келихи) на високій ніжці, прикрашені навскісними канелюрами на верхній площині гостро профільованих плічок (рис. 2, 1, 6, 7, 13). Такі кубки, а це був особливий, ритуальний посуд, є характерною, визначальною формою керамічного комплексу не лише могильника в Ульвівку, але й інших пам'яток ульвівської групи (Рованці, Городок, Тяглів, Стрижів, Топорниця, Переспа, Тарношин) [Павлів, 1933, с. 30, рис. 6, 1; с. 53, рис. 15, 2, 10, 12, 21, 22; Козак, Павлів, 1999, с. 77, рис. 3, 1; Kietlińska, 1936, s. 9-10, rys. 2; Kłosińska, 2005, s. 165, 170, 182].

Набір бронзових прикрас складався із скроневих кілець, шпильок, перстенів, браслетів для рук і ніг, намиста із маленьких, в рурки зкручених бляшок та гудзиків із вушком. Досить різноманітними є браслети для рук і ніг. Кінці їх значні або заходять один за

(рис. 2, 2), мисочка і горнятко. Раніше на місці могильника випадково знаходили більше тілопальних поховань, але в урнах.

Антропологічні спостереження дослідників ульвівського могильника доволі скромні. Вони відзначають великий зріст похованих (довжина кістяків 1,8-1,9 м), переважаючу доліхокранію, інколи приблизний вік похованих (“скелет малої дитини”, “скелет 15-річної дитини”). Януш зауважив, що в похованні VII нижня щелепа черепа була без зубів і альвеол.

Чотири черепи із ульвівського могильника, очевидно, із розкопаних ним поховань, Б. Януш надав кафедрі антропології та етнології Університету Яна Казимира у Львові. Три черепи із Ульвівка передав цьому ж університету для краніологічних досліджень Т. Сулімірський. Два з них, добре збережені, походили з могильника, а третій череп, разом із рештками сильно понищених кістяків, було знайдено за 0,5 км від могильника. Т. Сулімірський датував цей череп значно пізнішим – “ранньоісторичним” часом, пов'язуючи його із “ранньоісторичною” керамікою та із городищем, розташованим неподалік (?). Черепи були реконструйовані Я. Бриком і зберігалися в музейних збірках факультету праісторії. Фахове опрацювання цієї колекції зроблено антропологом С. Чортковером [Czortkower, 1932, s. 212-218]. Три черепи (один доліхокранний, два мезокранні) ним віднесені до середземноморського іберо-інсулярного типу, два мезокранні – до праслов'янського типу (суміші іберо-інсулярного та лапанойдного). Череп “ранньоісторичного” часу належав до північно-західного нордичного типу із середземноморськими елементами. С. Чортковер, ймовірно під впливом теорії Т. Сулімірського, зробив висновок, що люди, поховані на ульвівському могильнику, належали в основному до середземноморського типу, а “ульвівська культура” є культурою локальною і змішаною. Вона виникла у IV періоді бронзової доби, як наслідок експансії середньопольської групи лужицької культури із канельованою керамікою на землі, заселені киммерійцями [Czortkower, 1932, s. 216-217].

Речей, виявлених під час розкопок ульвівського могильника, збереглося мало. Цінна збірка Й. Никоровича, на жаль, пропала, і відома лише із загальних описів Б. Януша. Знахідки Б. Януша з досліджень 1923 р. було передано у Державний археологічний музей у Варшаві (РМА) [Sulimirski, 1931, s. 110]. На сьогодні з цих речей збереглися лише один кубок із поховання XII та фрагмент невеличкої чорнолощеної вазоподібної посудинки [Węgrzynowicz, 2001, s. 51, № 82, гус. 43, е, f]. Знахідки Т. Сулімірського зберігаються у Львівському історичному музеї. Матеріали ульвівського могильника частково публіковані [Sulimirski, 1931, s. 109-112; tab. XXVIII; Свешніков, 1974, с. 223-225, рис. 60, 1-9]. Кілька фрагментів кераміки з Ульвівка, які, мабуть, не належать до поховального інвентарю могильника, опубліковано Я. Домбровським [Dąbrowski, 1972, tab. XXV, 1-5].

Матеріали та поховальний обряд ульвівського могильника знаходять дуже близькі аналогії у досліджених в пізнішому часі пам'ятках ульвівської групи Західної Волині та Верхнього Надбужжя на території України та Польщі. Зокрема, це окремі поховання в Стрижові (Strzyżów) [Kietlińska, 1936], Мідниках (Miedniki), Шистовицях (Szyszowice), Городку (Gródek) [Kłosińska, 2005, s. 171-175] та значно повніше досліджені могильники в Рованцях, Тяглові та Городку [Павлів, 1993; Козак, Павлів, 1999].

Не виключено, що ульвівський могильник репрезентує ранній етап існування ульвівської групи і може датуватися в межах періодів НаА₂–НаВ₂, тобто XI-IX ст. до н. е.

Не встановленим є розташування ульвівського некрополя. Б. Януш пише, що могильник знаходився “на північ від поховань у кам'яних гробницях, виявлених майже посередині села, на землі, що належала маєтку, на полі (ниві), яке називалося “За гумном” [Janusz, 1924-25, s. 351]. Тобто, це мала би бути північна околиця села. Т. Сулімірський лише повторює інформацію Януша щодо урочища. І. Свешніков також локалізує могильник на північній околиці Ульвівка [Свешніков, 1976, с. 72-73]. Натомість інші джерела подають, що могильник знаходився з південного боку села, на території сучасного колгоспного двору, на північ від лівого берега р. Буг [Археологічні пам'ятки, 1982, с. 97-98].

У 1983 р. автором було обстежено околиці Ульвівка, зокрема західний край села вздовж лівого берега Бугу, починаючи від мосту до с. Скоморохи і закінчуючи мостом для залізничної

колії поблизу с. Ромош. Де знаходилось урочище “За гумном” вже ніхто з місцевих жителів точно не знав, але схилялися до версії, що це може бути територія колгоспного двору на південному краї села. Судячи із довоєнних топографічних карт і розповідей селян, власне тут знаходилася садиба Й. Никоровича. Це є досить висока (3-4 м над рівнем води) перша надзаплавна тераса лівого берега Бугу, край якої різко обриваються у сточище ріки. Площа колгоспного двору заасфальтована і забудована, що унеможливило археологічні дослідження. Поряд, із західної сторони, проходить дорога до с. Теляж, при будові якої, згідно Б. Януша, близько 1890 р. натрапили на людські кістяки із бронзовими гудзиками [Janusz, 1924-25, s. 353]. Такі знахідки та відповідні топографічні умови (ульвівські могильники, як правило, влаштовувались на високих берегах рік), дають підставу локалізувати могильник у цьому місці (рис.1-А). Але це суперечить інформації Б. Януша і, частково, інших дослідників, які розташовують могильник “на північ від лівого берега р. Західний Буг” [Археологічні пам'ятки, 1982, с. 47-48], що є неможливим, оскільки ріка тут тече з півдня на північ.

Під час поверхневих обстежень південна околиця Ульвівка виявилася найбіднішою на археологічні знахідки – виявлено лише кілька дрібних уламків ліпної кераміки, можливо, ранньозалізної доби та фрагменти посуду пізньосередньовічного часу [Павлів, 1983, с. 1]. Північніше колгоспного двору берег Бугу так само високий і стрімкий. Це є щільно забудована частина села, на городах, які сходять до краю берега, було знайдено уламки кераміки ранньозалізного та княжого часів [Павлів, 1983, с. 1].

Найцікавішими виявились терени північно-східної околиці Ульвівка в ур. “Зацерковне”. Тут русло Бугу різко відхиляється на схід, а за 700 м знову прямує на північ, утворюючи на лівому березі широкий мис. Висота берега (першої надзаплавної тераси) сягає 2-3 м. Місцевість рівна, плавно піднімається у північному напрямку до висоти 195,5 м над р. м. За інформацією Б. Януша, деь тут знаходилось поле “За гумном” і “величезна стодола” Й. Никоровича, де й було виявлено поховання ульвівського некрополя. У радянські часи на цьому місці збудували колгоспну ферму.

Варто звернути увагу на ще одну, на нашу думку, цікаву річ. На всіх відомих нам могильниках ульвівського типу з інгумаційними похованнями, які знаходилися на високому березі над рікою, кістяки завжди були орієнтовані головою на південь і одночасно скеровані головою до течії ріки. В Ульвівку лише північно-східний край села в ур. “Зацерковне” відповідає таким вимогам – високе рівне місце над рікою, розташоване північніше течії. Власне до цього місця підходить подане в “Археологічних пам'ятках” розміщення могильника.

Отже, схиляємось до думки, що ульвівський некрополь, який досліджувався Й. Никоровичем, Б. Янушем та Т. Сулімірським, найімовірніше знаходився все-ж таки у північно-східній частині села (рис.1, Б). Точніше встановити розташування могильника поки що не вдається.

Кілька археологічних пам'яток зафіксовано на північній околиці Ульвівка наприкінці ХХ ст. У 1970-х роках під час розвідкових обстежень І. Свєшніков, М. Пелещин та Л. Крушельницька виявили поселення стжижовської культури та ранньозалізного часу [Свєшніков, 1976, с. 73; Крушельницька, 1993, с. 149]. Вже у 2003 р. неподалік ферми знайдено селище кінця IX – перш.пол.X ст. [Войцещук, 2003, с. 89].

У 1983 р. Сокальська археологічна експедиція Інституту суспільних наук АН УРСР (тепер – Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України) проводила на території с. Ульвівка археологічні розвідки та рятівні розкопки.

Розвідками було охоплено смугу над лівим берегом р. Буг, починаючи від с. Теляж і закінчуючи с. Старгород. Основні рятівні дослідження проводились у північно-східній околиці Ульвівка в ур. “Зацерковне”. Тут, на невеликому піщаному пагорбі першої надзаплавної тераси лівого берега Бугу, за 700-500 м на північний схід від церкви виявлено досить численний підйомний матеріал – обмазку, уламки ліпної кераміки доби бронзи та ранньозалізного часу, кремень. Культурний шар товщиною 0,2-0,4 м спостерігався на гл. 0,35-0,5 м від денної поверхні у стінках меліораційного рову, який перетинав пагорб у напрямку схід-захід. Розмір пам'ятки становить приблизно 250 x 125 м (рис. 1). Шурфами стверджено сліди двошарового

поселення доби бронзи (стжижовської та тщинецької к-ри) у західній і північно-західній частинах пам'ятки.

У південно-східній частині пам'ятки, найбільш порушеної меліорацією, за 300 м на північний схід від будови колгоспної ферми, закладено розкоп площею 88 кв. м.

Культурний горизонт залягав на гл. 0,3-0,6 м від денної поверхні у шарі гумусованого піщаного ґрунту темно-сірого кольору. На всій площі розкопу траплялись уламки кераміки та невеликі шматки обмазки, виразно концентруючись у північній, південній та західній частині розкопу. Найвище, на гл. 0,4 м залягало кілька скупчень перепаленої глини ясножовтого кольору, які можемо трактувати, як розвал стін наземної споруди. Одна стіна довжиною 6,2 м тягнулась у напрямку північ-південь, друга стіна довжиною 6 м була розташована у напрямку схід-захід. У місці перехрещення стін спостерігався потужний завал перепаленої глини розміром 1,5 x 1 м і товщиною до 0,25 м. Ширина решток стін коливалася від 0,5 м до 0,1 м, висота – від 0,2 м до 0,05 м. Навколо споруди, при кінцях розвалу стін, виявлено сліди трьох досить великих вогнищ – об'єктів (рис. 3).

Об'єкт 1 (рис. 4, II) чітко окреслився на гл. 0,45 м. Він знаходився за 0,5 м на північ від краю північної стіни споруди (рис. 3). У плані мав неправильну овальну форму розміром

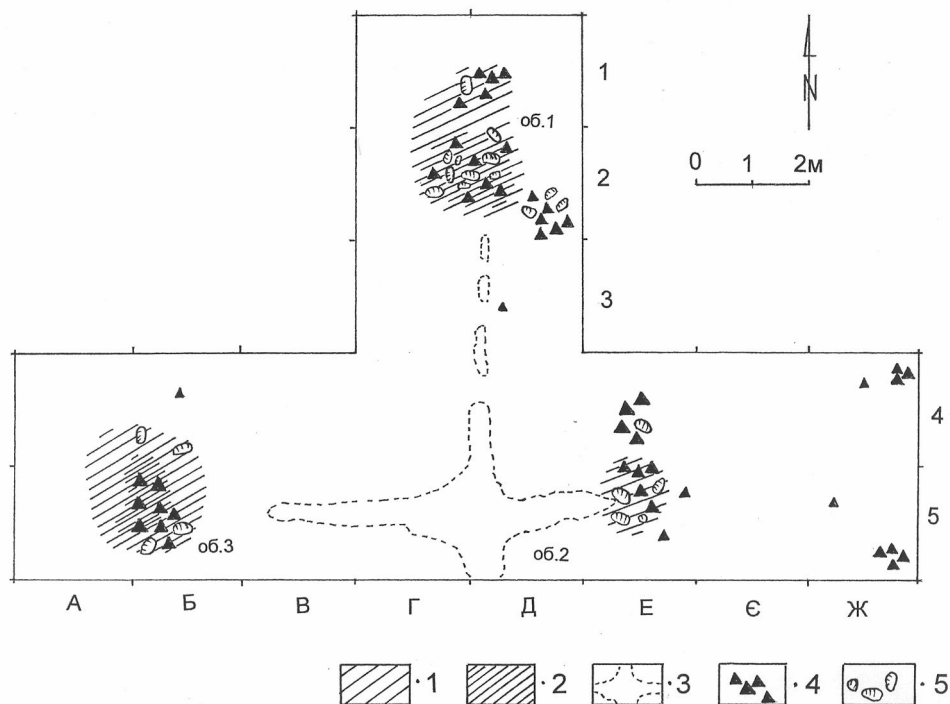

Рис. 3. Ульвівок – 1983 р. План розкопу в урочищі “Зацерковне”. 1-2 – сліди вогнищ; 3 – скупчення глиняної обмазки; 4 – кераміка; 5 – каміння

Fig. 3. Ul'vivok – 1983. Plan of excavated area in “Zatserkovne” place. 1-2 – remains of the hearths; 3 – concentration of clay daubing; 4 – ceramic; 5 - stones

2,4 x 1,88 м. Заповнення складалося із супіщаного ґрунту, перемішаного із попелом і вкрапленнями деревного вугілля, каміння, уламків ліпної кераміки та восьми кісток свині, хаотично розкиданих в межах об'єкта та поблизу нього.

У південній частині об'єкта, де був центр вогнища, сліди спалення були інтенсивніші, з більшою кількістю шматочків вугілля. Десять сильно перепалених, аж до розтріскування каменів у вигляді бруківки утворювали немов би дещо порушене коло. Ще кілька каменів лежало на північному та південно-східному краї об'єкта.

У перерізі об'єкт 1 мав заглиблену південну частину товщиною від 0,18 м до 0,45 м із прошарком вугілля товщиною від 1 см до 5 см. Цей прошарок залягав на гл. 0,3 м від рівня виявлення об'єкта і підстеляв майже всю вогнищеву яму.

Найбільше фрагментів кераміки знаходилося в межах вогнищевих ям між камінням, а також у північній частині об'єкта. Уламки посуду залягали частіше у верхній частині вогнища (рис. 4, II).

Із кераміки, виявленої в об'єкті 1, варто виділити горщики *трьох типів*. Горщики *першого типу* мають тюльпаноподібну форму, тонкостінні, висотою 20-25 см. Вінець діаметром 14-17 см розхилений назовні, найчастіше потоншені. Під вінцями ряд невеликих круглих проколів або вдавлень. На плічках може бути один або два невеликих пружки. Зовнішня

поверхня здебільш шорстка, рідше легко заглажена, темно-сірого або коричневого кольору. Інколи вся поверхня, окрім дна, вкрита нігте-вими затисками. Тісто добре відмучене, з невеликою домішкою піску, дрібних крихт шамоту. Внутрішня поверхня добре заглажена. Такі горщики дуже добре випалені (рис. 5, 1, 3, 6, 7). Горщики *другого типу* також мають видовжений, легко опуклий тулуб, рівні або ледь загнуті всередину вінця. Край денця розширений. Зовнішня поверхня горбкувата, шорстка, охристого кольору. В тісті більше шамоту і випал дещо гірший, ніж у горщиків першого типу (рис. 5, 8). Горщики *третього типу* – це великі (висота 25-30 см, діаметр вінця 18-20 см), масивні, товстостінні банкоподібної форми посудини. Під вінцями нанесено наскрізні проколи і виступи-“гудзи”. Зовнішня поверхня нерівна, шорстка, похляпана рустом, світлокоричневого кольору. Внутрішня поверхня заглажена. Тісто майже без домішок, дуже добре випалене (рис. 5, 2).

Цікавою групою кераміки з об'єкта є великі опуклобокі біконічні вази, що могли слугувати, очевидно, поховальними урнами або ритуальним посудом. В об'єкті виявлено уламки від трьох таких ваз. Одна з них має дуже опуклі плічка діаметром 30 см. Поверхня вази є темно-сірого кольору, рівна, місцями шорстка, місцями заглажена, товщина її стінок 6-8 мм. Тісто без домішок, добре випалене

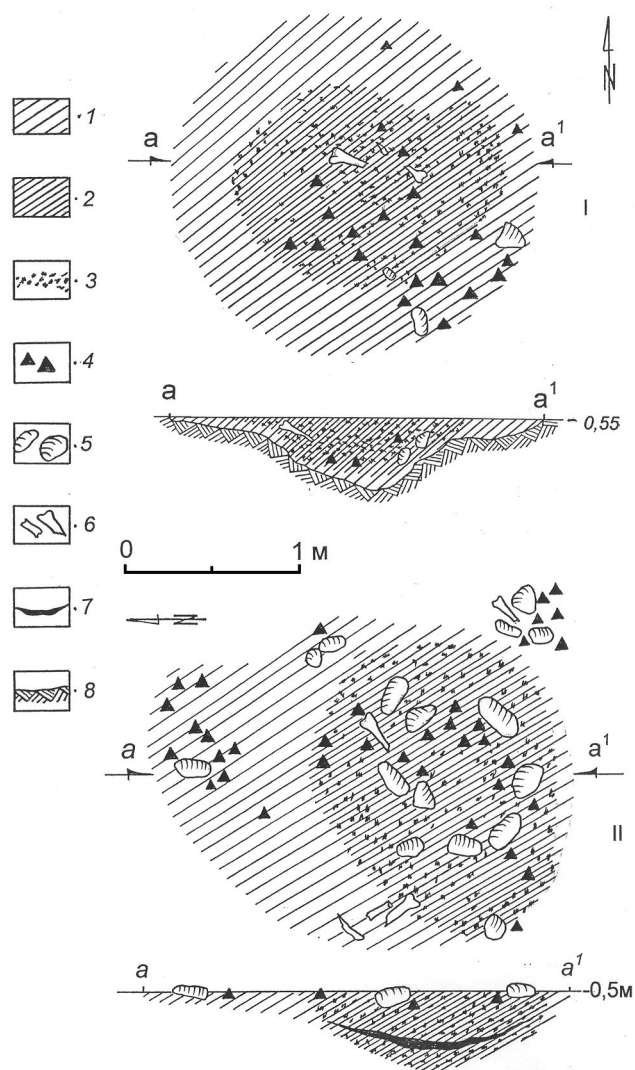

Рис. 4. Ульвівок – 1983 р. Розкоп I. Плани та перерізи об'єктів. I – об'єкт 1; II – об'єкт 2; 1 – піщаний ґрунт із невеликими домішками попелу; 2 – піщаний ґрунт із значною домішкою попелу і вугілля; 3 – шматки деревного вугілля; 4 – кераміка; 5 – каміння; 6 – кістки; 7 – прошарок вугілля; 8 – материк
Fig. 5. Ul'vivok – 1983. Excavated area I. Plans and cross-sections of the objects. I – object 1; II – object 2; 1 – sandy soil with little admixture of ash; 2 – sandy soil with great admixture of ash; 3 – pieces of charcoal; 4 – ceramic; 5 – stones; 6 – bones; 7 – coal layer; 8 – main-land

(рис. 6, 3). У другій вазі діаметр плічок становить 27 см. Зовнішня поверхня коричневого кольору, рівна, легко лощена, вкрита глибокими нігтевими затисками, внутрішня поверхня заглажена. В добре випаленому тісті є домішки кварцу, який виступає і на поверхні (рис. 6, 4).

Найоригінальнішою є третя ваза. Діаметр її плічок виносить 31 см. Зовнішня поверхня світло-коричневого кольору, заглажена, вкрита пальцевими смугами, легким рустом, горизонтальними і вертикальними рядами нігтевих затисків. Верхня площина плічок прикрашена композицією із різьблених навскісних ліній. Нижче плічок виступають конічні гудзи. Внутрішня поверхня заглажена. Тісто без домішок, добре випалене (рис. 6, 5).

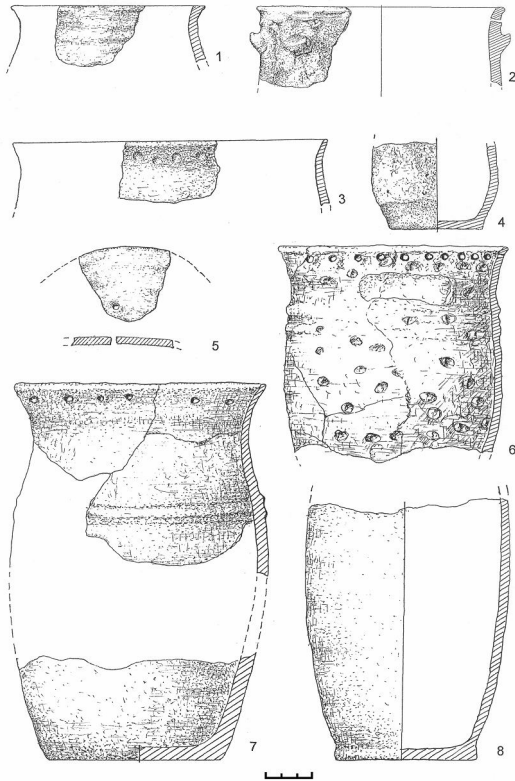

Рис. 5. Ульвівок – 1983 р. Урочище “Зацерковне”. Розкоп I. Кераміка з об’єкту 1
Fig. 5. Ulvivok – 1983. “Zatserkovne” place. Excavated area I. Ceramic from object 1

З інших керамічних форм згадаємо ще дві посудини. Характерною є велика чорнолощена миска із загнутими всередину потоншеними краями вінець, діаметр яких 24 см. В добре випаленому тісті домішка крихт шамоту (рис. 6, 2).

Невеликий горшечок, очевидно, банкоподібної форми має діаметр денця 6 см, а діаметр максимального розхилу бочків – 8 см. Зовнішня поверхня коричневого кольору, шорстка, низ горщика над дном і саме дно залощене (рис. 6, 4).

Об’єкт 2 – це також слід від невеликого вогнища, яке залягало на гл. 0,6-0,7 м, знаходилося при закінченні східної стіни споруди, і навіть частково перекривалося нею (рис. 3). У плані вогнище мало круглу форму розміром 1,25 x 1,1 м. У перерізі об’єкт був лінзоподібної форми товщиною до 0,1 м. Заповнення складалося із піщаного ґрунту з

попелом, чотирьох перепалених каменів та невеликої кількості уламків кераміки. Ще кілька фрагментів кераміки та камінь знаходились за 0,5-1 м на північ від об’єкта 2.

В об’єкті 2 знайдено дві дуже цікаві посудинки. Перша – це фрагмент дещо видозміненого кубка ульвівецького типу. Тулуб кубка має біконічну форму, діаметр максимального розхилу гостро профільованих плічок – 9,5 см. Поверхня чорного кольору, легко лощена. На верхній площині плічок нанесено орнамент у вигляді груп навскісних насічок. Посудинка дуже делікатна (товщина стінок 3-4 мм) і добре випалена. Тісто без домішок, у зломі кераміка чорна (рис. 7, 3).

Друга посудина – це опуклобока ваза із роздутими бочками діаметром 25 см. На бочках прикріплено маленькі круглі вушка. Шийка коротка, діаметр ледь розхилених і потовщених вінець 19 см. Висота ваз становить приблизно 20 см (дно не збереглося). Стінки мають товщину від 8 мм до 1 см. Зовнішня поверхня світло-коричневого кольору, вкрита групами широких канелюрів. Внутрішня поверхня заглажена. В тісті домішки товченого кременю і кварцу, посуд міцно випалений (рис. 7, 5).

Об’єкт 3 (рис. 4, 1) знаходився за 0,5 м на захід від краю західної стіни споруди (рис. 3). Це було велике вогнище, виявлене на рівні 0,5 м від денної поверхні. В плані мало округлу форму діаметром 2 x 2,3 м. В перерізі об’єкт мав неправильну лінзоподібну форму, глибиною у центральній частині до 0,4 м. Заповнення вогнища складалося із супіщаного ґрунту, перемішаного з попелом, кількох перепалених каменів, кісток свині та уламків кераміки. У

центральної частині вогнища спостерігалось більше насичення деревним вугіллем і попелом. Порівняно із об'єктом 1 – так само великим вогнищем, в об'єкті 3 виявлено значно менше кераміки, яка знаходилась у вогнищевій ямі та у південно-східній частині вогнища. Тут зібрано уламки трьох горщиків тюльпаноподібної форми. Вони мають шорстку зовнішню поверхню світло-коричневого або сірого кольору і добре заглажену або підлощену внутрішню. Під вінцями нанесено ряд проколів. Кераміка тонкостінна, дуже добре випалена, тісто без домішок або із незначною кількістю дрібних крихт шамоту (рис. 7, 1, 2). В одного з горщиків, який має найширше розхилені вінця, зовнішня поверхня вкрита глибокими нігтевими затисками. Під вінцями із внутрішньої сторони нанесено горизонтальний ряд ненаскрізних проколів. Зовні, на їхньому місці проколів, утворився ряд круглих горбочків (рис. 7, 4).

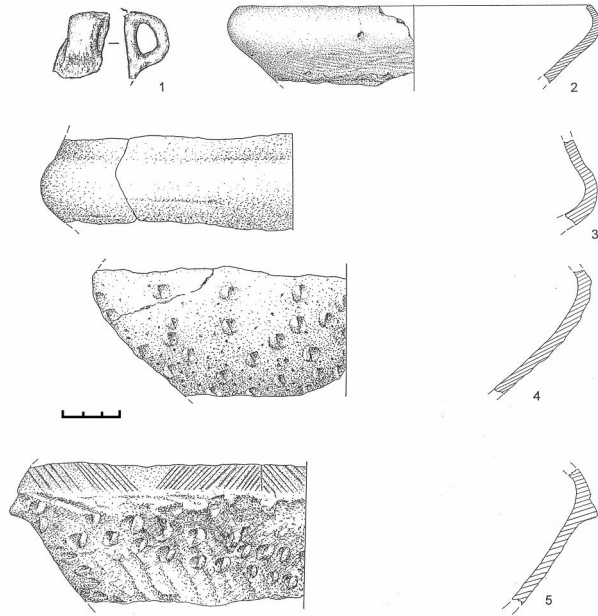

Рис. 6. Ульвівок – 1983 р. Урочище “Зацерковне”. Розкоп I. Кераміка з об'єкту 1
Fig. 6. Ulvivok – 1983. “Zatserkovne” place. Excavated area I. Ceramic from object 1

Отже, під час рятівних досліджень в ур. “Зацерковне” в 1983 р. було розкрито невелику частину поселення із рештками легкої наземної споруди та трьох великих вогнищ із досить великою кількістю керамічного матеріалу. Споруда розкрита частково, південна її частина була знищена меліоративними роботами. Вдалося зафіксувати місце перетину двох стін, довжина яких сягала 5-6 м. У завалі перепаленої глини не було виявлено слідів якоїсь дерев'яної конструкції. Сама обмазка мала досить крихку структуру. Цікавим є розташування трьох потужних вогнищ навколо споруди. Характер об'єктів та матеріалу

вказує, що це, очевидно, був житловий комплекс. Керамічний комплекс пам'ятки в ур. “Зацерковне” є досить цікавим. Загалом він близький до матеріалів лежницької групи, але має свої особливості. Аналогічні матеріали знаходимо на розташованих поблизу пам'ятках у Ромоші [Крушельницька, 1993, с. 148-149, рис. 80, 1, 12], Заставному (Ян Домбровський вважає їх лужицькими) [Dąbrowski, 1972, рис. 26; Крушельницька, 1993, с. 149], Шарпанцях [Івановський, 1999, с. 67, рис. 4, 1-3; 5, 34]. Подібні матеріали відомі і на більш віддалених пам'ятках, наприклад в Хрінниках над Стиром [Крушельницька, 1993, с. 151-154, рис. 77, 82; Шкоропад, 2004, с. 15-20, рис. 4; 9], та за Бугом, в матеріалах північно-східних груп лужицької культури [Dąbrowski, 1962, s. 12-13; Miśkiewicz, 1964; Węgrzynowicz, 1973; Kłosińska, 2005, s. 183, рис. 13, 14].

Такі невластиві для лежницької групи горизонтальні пружки на плічках горщиків (рис. 5, 6, 7) та миски із загнутими всередину вінцями зустрічаємо у розташованих східніше “волинських” культурах кінця доби бронзи, зокрема у могилянській групі [Крушельницька, 1976, с. 74-77, рис. 28; 29].

Важливо, що дуже близькі аналогії матеріалам з пам'ятки Ульвівок-“Зацерковне” знаходимо на могильниках ульвівського типу Західної Волині. Так, рустовані горщики з гудзами під вінцями (рис. 5, 2), з поверхнею, вкритою нігтевими затисками (рис. 5, 6; 7, 4) та з підлощеним дном (рис. 5, 4) є дуже поширеними на Рованцівському могильнику [Павлів, 1993, с. 30-31, рис. 6, 10; 8, 4, 9, 10; 9, 6, 8, 10, 14; 10, 7; 11, 6], та могильнику в Городку [Козак, Павлів, 1999, рис. 2, 3; 3, 3, 6; 7, 7]. В Тяглові таких аналогій бачимо значно менше [Павлів, 1993, рис. 20, 7].

Нагадаємо, що в Ульвівку в ур. “Зацерковне” в об’єкті 2 виявлено характерну для керамічного комплексу ульвівських могильників посудинку – один із варіантів так зв. “кубків ульвівського типу” (рис. 7, 3). Аналогічні типи кубків, окрім ульвівських пам’яток існують в лужицькій культурі III періоду бронзи північно-східної Польщі, де вони знаходяться в об’єктах разом із тюльпаноподібними рустованими горщиками, дисками із нігтевими затисками та невеликою кількістю лощеного посуду з канелюрами [Miśkiewicz, 1964, рис. 8, d].

Подібні керамічні комплекси відомі східніше Бугу, наприклад в Шарпанцях, де серед рустованої, з нігтевими затисками кераміки є фрагмент кубка ульвівського типу, який помилково зараховано до вельбарської культури [Івановський, 1999, рис. 5,5], або з нелокалізованої пам’ятки з “горішнього Бугу”, де разом із рустованими горщиками із нігтевими затисками, напівпроколеними отворами під вінцями та наліпними валиками знаходився “класичний” кубок ульвівського типу [Węgrzynowicz, 2001, рис. 51].

З об’єкта 2 в Ульвівку – “Зацерковне” походить абсолютно оригінальна посудина, аналогії якій поки-що знайти не вдається. Йдеться про опуклобоку короткошию вазу з вушками, прикрашену в особливий спосіб нанесеними канелюрами (рис. 7, 5). Дещо подібна за формою та орнаментациєю кераміка відома на теренах центральної та південної Польщі у III і IV періодах бронзи (константинівська група – лудзька фаза, середньопольська група лужицької культури), де, окрім того, поширені так характерні для могильників ульвівського типу в Рованцях і Городку рустовані горщики із залощеним низом [Wiklak, 1963, tab. VII, 5; XI, 3, 8; XXI, 3,5]. Не виключено також, що маємо справу із впливами закарпатських, (культура Гава, пілінська) [Ваґ, 1996, s. 67] чи надрейнських (могилеві культури) теренів.

Пам’ятка в ур. “Зацерковне” розташована досить близько, приблизно за 500 м від ульвівського могильника (якщо ми добре його локалізували). Та чи можна говорити про синхронність цих двох пам’яток, коли керамічний матеріал з поховань і з об’єктів поселення відрізняється між собою? Але чи обов’язково кераміка з поселень повинна бути аналогічна кераміці з могильників? Нажаль, більшість знахідок з Ульвівського могильника (колекція Й. Никоровича) пропала і нам вони відомі лише із дуже поверхових описів. Знаємо лише спорядження кількох розкопаних Б. Янушем та Т. Сулімірським поховань із ритуальною “поховальною” керамікою, яка знаходилась поряд із кістяками. Ширші дослідження таких пам’яток, як Рованці, Городок, Тяглів показали, що на могильнику у просторі між похованнями часто залягав посуд не обов’язково ритуального, а й “утилітарного” призначення, який зустрічається і на поселеннях. Цілком можливо, що такий посуд знаходився і на ульвівському могильнику.

Ряд пам’яток заходу Волині, звідки походять керамічні комплекси із рустованим, вкритим нігтевими затисками посудом і поодинокими знахідками спеціальної ритуальної кераміки (кубки ульвівського типу) вказує, на нашу думку, на існування “ульвівсько-лежницького” культурного горизонту, який може вкладатися в хронологічні рамки НаА₂ – НаС₁. Одним із таких пунктів є пам’ятка Ульвівок-“Зацерковне”, яка цікава ще й тим, що її

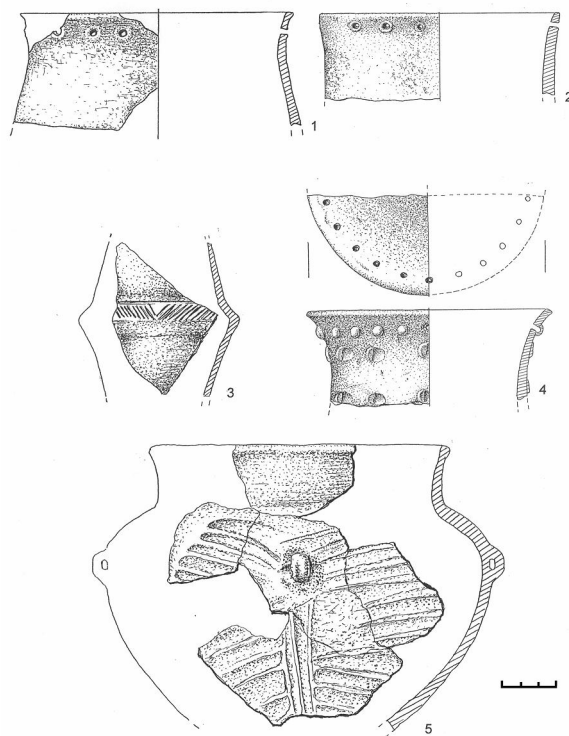

Рис. 7. Ульвівок – 1983 р. Урочище “Зацерковне”. Розкоп I. Кераміка з об’єктів: 3-5 – об’єкт 1; 1, 2, 4 – об’єкт 2

Fig. 7. Ulvivok – 1983. “Zatserkovne” place. Excavated area I. Ceramic from objects: 3-5 – object 1; 1, 2, 4 – object 2

можна пов'язати із поруч розташованим "класичним" могильником ульвівського типу. За відсутності добре досліджених поселень поки-що не вдається співставити їх хронологічно із могильниками. Не виключено, що некрополі в Ульівку, Рованцях, Городку, Тяглові із стилістично виразнішим, аніж на поселеннях, матеріалом, ілюструють різні, здебільш ранні вияви цього горизонту.

ЛІТЕРАТУРА

Археологічні пам'ятки

1982 Прикарпаття і Волині доби бронзи та раннього заліза. – К. – 194 с.

Войцещук Н.

2004 Нові відомості про археологічні пам'ятки басейну р. Західний Буг // Археологічні відкриття в Україні 2002-2003 рр. – Київ. – С. 89-90.

Івановський В.

1999 Дослідження пам'яток римського часу у Західному Побужжі // Львівський археологічний вісник. – № 1. – С. 65-72.

Козак Д.Н., Павлів Д.Ю.

1999 Могильник ульвівського типу поблизу с. Городок на Волині // Археологія. – Київ. – № 3. – С. 71-81.

Крушельницька Л.І.

1976 Північне Прикарпаття і Західна Волинь за доби раннього заліза. – К. – 144 с.

1993 Лежницька група пам'яток // Пам'ятки гальштатського періоду в межиріччі Вісли, Дністра і Прип'яті. К. – С. 143-158.

Кухаренко Ю.В.

1959 Распространение латенских вещей на территории Восточной Европы // СА. – № 1. – С. 30-51.

Павлів Д.Ю.

1984 Звіт про роботу Сокальської археологічної господарської експедиції за 1983 рік. – Львів.

1993 Нові пам'ятки "лужицької" культури на заході України // Пам'ятки гальштатського періоду в межиріччі Вісли, Дністра і Прип'яті. – Київ. – С. 11-56.

Свєшніков І.К.

1974 Племена лужицької культури // Стародавнє населення Прикарпаття і Волині (доба первіснообщинного ладу). – К. – С. 223-227.

1976 Довідник з археології України. Львівська область. – К. – 95 с.

Шкоронад В.В.

2004 Пам'ятки ранньозалізного часу // Давні землероби Волині (пам'ятки археології на Хрінницькому водоймищі). – К. – С. 14-21.

Bąk U.

1996 Elementy zakarpackie w ceramice z Zawady Lanckorońskiej, woj.Tarnów, stan.1 – "Zamczysko" // Problemy epoki brązu i wczesnej epoki żelaza w Europie środkowej. – Kraków. – S. 67.

Czopek S.

2002 Uwagi o chronologii cmentarzyska w Pysznicy, pow.Stalowa Wola, w świetle datowań radiowęglowych // Wielkie cmentarzyska epoki brązu i wczesnej epoki żelaza. Warszawa. – S. 291-311.

Czortkower S.

1932 Lebky z Ulwówka // Anthropologie. – Praga. – X. – S. 212-218.

Dąbrowski J.

1972 Powiązania ziem polskich z terenami wschodnimi w epoce brązu. Wrocław. – 319 s.

Janusz B.

1924-25 Sprawozdanie państwowego konserwatora zabytków przedhistorycznych okręgu Lwowskiego za rok 1923 // WA. – T. IX. – № 3-4. – Warszawa. – S. 349-353.

Kietlińska A.

1936 Grób szkieletowy w Strzyżowie w pow.hrubieszowskim (woj.Lubelskie) // ZOW. – R. XI. – S. 8-11.

Kłosińska E.

- 2005 Na południowo-wschodnich peryferiach popielnicowego świata – sytuacja kulturowa i osadnicza w młodszej epoce brązu i we wczesnej epoce żelaza w dorzeczu Huczwy i górnego Bugu // *Problemy kultury wysockiej*. – Rzeszów. – S. 161-192.

Miśkiewicz J.

- 1964 Osada kultury łużyckiej z miejscowości Miszewko Stratkowskie, pow. Płock // *WA*. – T. XXX. – Z. 1/2. – S. 150-174.

Sokalski B.

- 1899 Powiat sokalski. – Lwów.

Sulimirski T.

- 1931 *Kultura wysocka*. – Kraków. – 202 s.
1933 *Die Kisten – und Glockengräberkultur in Südostpolen*. – Swiatowit. – T. XV. – 1933. – Warszawa.

Węgrzynowicz T.

- 1973 *Kultura łużycka na Mazowszu wschodnim i Podlasiu* // *Materiały starożytne*. – T. 11. – S. 7-126.
2001 *Zabytki z epoki brązu i wczesnej epoki żelaza z Ukrainy i Białorusi w zbiorach Państwowego Muzeum Archeologicznego w Warszawie*. – Warszawa. – 123 s.

Wiklak H.

- 1963 *Początki kultury łużyckiej w Polsce środkowej*. – Łódź. – 130 s.

Dmytro PAVLIV

SITES OF THE END OF BRONZE AGE – BEGINNING OF EARLY IRON AGE FROM UL'VIVOK IN SOKAL' DISTRICT

Archaeological sites from the period of the end of Bronze Age – beginning of Early Iron Age from Ul'vivok in Sokal' district, L'viv region are observed at the paper. History of discovery and characteristics of important eponymic site – cemetery from Ul'vivok of XI-IX centuries BC are analyzed for the first time. The materials, discovered during rescue excavations of the settlement of the first half of I millennium BC in “Zatserkovne” place in north-eastern environs of Ul'vivok in 1983 are published firstly too. Remains of ground building and three hearths with great number of ceramic fragments were found there. Ceramic complex, characterized by great difference of forms and influences, is illustrated, perhaps, the not investigated enough horizon of the sites of Ul'vivok-Lezhnysja type from the period of end of Bronze Age – beginning of Early Iron Age.